

Kerégyártó T. István

A leértékelt jövő

*"Az aktuálissal szemben a nép tény-
leg mindig néma. De csak a pillanat-
tal szemben néma. Tud ítélni és íté-
l is. Tud fölemelkedni, csodálni, ra-
jongani, tud összetörni és kinevet-
ni, és mindenekelőtt: nem felejt"
(Hamvas Béla)*

Csak az esztelen optimizmus tagadhatja a jelen komor realitásait, mint ahogyan csak a jövőbe vetett esztelen bizalom alapján hihető, hogy néhány esztendőn belül minden jobbra fordul. Ugrásszerűen átkerülünk a társadalmi jólétbe, s - a civilizált nyugat-európai országokhoz hasonlóan - legfeljebb a fogyasztói társadalmakra jellemző ellentmondásokkal kell majd számolnunk. Vagy ha nem ugrásszerűen következik be ez a változás, fokról fokra jutunk el az áhított világhoz. Vélhetően ebben nem azok reménykednek, akik nap-nap után egyre kiábrándultabbak, hanem inkább azok, akik a jövőtől megintcsak megváltást várnak. Akár messianisztikus hittel közeledve hozzá, vagy egyszerűen

azért, mert "a rendszerváltozás" folyamatát egyenes ívűnek és visszafordíthatatlannak tartják. S többnyire olyan érvekkel indokolják, amelyek sokat elárulnak a "megváltó jövőhöz" fűződő képzetekről. Csakhogy az illúziók kiváltója semmi mással nem magyarázható, mint azzal a kínzó bizonytalansággal, mely a megélt jelenből táplálkozik. Félelemmel és reménnyel tekint mindenki a jövőre; egyszerre fenyegető és biztató jeleket véelve abban is, ha elhithető erővel beszélnek a lehetséges jövőről. S ha a totalitarizmus megszűnt, akkor aligha lehet más választásunk, mint a demokrácia működési mechanizmusának megteremtése és alakítása. Csak éppen lehetetlen nem figyelembe vennünk a szaporodó

antinómiákat, melyek semmiképp sem tűnnek el egyik évről a másikra. Még akkor sem, ha demokratikus viszonyaink jelenlegi állapota bizonyos mértékű garanciát jelent. S ez a megszorítás azért is fontos, *mert a demokratikus viszonyok nem egyenlők a jogállamiság intézményeivel, hanem az állampolgári magatartások szervező elveiként is meg kell jelenniük.* Nem kétséges, hogy a két éve lezajlott szabad választás a társadalom új legitimációs rendjét teremtette meg. Akik vették a fáradságot, hogy szavazni menjenek, a totalitarizmust utasították el. Valójában egyetlen szavazati aktussal.

Az évtizedeken át elfojtott természetes igény az *önrendelkezésre* hihetetlen erővel tört felszínre; sorra születtek a civil társulások a legkülönfélébb érdekek alapján. Ám két-három esztendő múltán azt kell látnunk, hogy az önszerveződő közösségek egyre-másra kiürülnek. Nemcsak a sui generis érdekvédelmi szövetségek küzdenek roppant nehézségekkel, hanem az önkormányzatok is. S ennek egyik magyarázata a hatalom központosulásában rejlik. Jóllehet alkotmányos jog a szervezkedés, de ha közjogi funkciók nem társulnak hozzá, merő utópia hatékonyságukban reménykedni. Ha a központosuló hatalom nem hajlandó lemondani kizárólagos uralmi aspirációiról, ha továbbra is igényt tart a részletekbe menő szabályozásra, akkor a szervezetek valódi szerep nélkül maradnak. Nem tud működni a civil társadalom. *Az erős államszervezet kiéptése ugyanis egyáltalán nem garanciája a demokráciának.* Az új hatalmi rend létrejötte után is növekszik az állampolgárok csalódottsága, s lassanként az a

felismerés is egyértelművé válik, hogy az állampolgári mivolt nem korlátozódhat a választás elsőrendűen fontos, de ugyanakkor nem elégséges gesztusára. A választások közötti időszakban sem lehet elfeledkezni az állampolgárokról, hiszen egyáltalán nem elképzelhetetlen, hogy a tömeges állampolgári csalódottság kövekeztében az 1994-es esztendő meglepő fordulatot hoz. Akár abban az értelemben is, hogy a súlyos zavarokkal küszködő hatalmi rendszert ugyanolyan módon utasítják el, mint az előzőt.

Mert nap mint nap érzékelhetjük, hogy a demokratikus társadalom olyan "privilegiumai" iránt, mint a nyilvános tüntetés vagy az állampolgári engedetlenség különféle formái, növekszik a vágy. Nem mintha drasztikusan csökkent volna a parlament jelentősége; sokkal inkább az játszik ebben közre, hogy a kormányzó pártok túlságosan is rátelepsznek a parlamentre. Akaratukat – egy-két esettől eltekintve – különösebb nehézség nélkül képesek érvényesíteni. Nyilván törvényes és legitimációs helyzetüknél fogva is. De ebből mégsem következhet az, hogy – mutatis mutandis – az elkövetkezendő választások eredménye fontosabb lenne, mint a lakosság tényleges részvétele az állam életében. Mert bármiként alakuljon is át a hatalmi struktúra, az állampolgári eszme állandó előjogokat biztosít, melyeket senki sem függeszthet fel a szavazócédulák összeszámlálásának befejeztével. Hiába alakul új kormány, hiába rendeződnek át a parlamenti erőviszonyok, ha az állampolgári magatartás továbbra is az elégedetlenséghez fűződő jogban merül ki. Ha ugyanis a társadalomban megmaradnak azok az áthágha-

tatlan határok, melyek a szociális, a materiális, a kulturális és a morális megfosztottságot konzerválják, az állampolgárok léthelyzete aligha változhat. Miközben arról sem felelkezhetünk meg, hogy a "rendszerváltozás" jelenlegi időszaka *legfeljebb a demokratikus tanulási folyamat kereteit teremte meg, de nem magát a citoyen lét feltételrendszerét.*

A kiábrándultság abból is táplálkozik, hogy az állampolgárok túlságosan is hittek abban: ha a demokratikus politikai rendszer létrejön, ennek révén majd közvetlenül beszélhetnek sorsuk alakításába. Elvileg igen, gyakorlatilag azonban korántsincs így. *Nem-hogy a szabadság, hanem inkább a félelem kis körei szerveződnek új rendszerbe.* Mint ahogyan a civil társadalom megerősödéséről sem beszélhetünk. Kivált azért sem, mert az államelvűség (szemben a társadalomelvűséggel), a központosítás (szemben a decentralizációval), a konzervatizmus (szemben a szabadelvűséggel) politikai és ideológiai gyakorlata szembetűnően domináns. Ha mégannyira hangzatos jelszavakkal találkozunk is az individuum szabadságáról, a kisebbségi vélemények figyelembe vételéről, a másság elfogadásáról, a civil társadalom mégsem tud igazán életre kelni. S bármennyire szabadnak tekinthető is az állampolgár (szabadon gondolkodhat, ám ha szabadon akar nyilatkozni, akkor már bizonyos félelem fellép), mindennapi életében mégis minduntalan a megfosztottsággal szembesül. (Jóllehet a legkevésbé sincs korlátozva abban, hogy például egyesületeket alapítson eszméi védelmére vagy akár azok segítésére, akik a "rendszerváltozás" vesztesei lettek.) A teljes jogú

állampolgárokból ugyanakkor könnyen válhatnak "félretolt" állampolgárok; különösen ha belekényszerülnek az "elviselni vagy fellázadni" döntési helyzetbe.

Sajátos összefüggést teremt ez azzal is, hogy a nemzetgazdaság feltartóztathatatlan romlása, a szociális feszültségek éleződése a parlamentáris demokráciától való elfordulást váltotta ki, illetve az új politikai elitből való kiábrándulást, s ezzel egyidejűleg a csodavárók igényeit manipuláló irányzatok megerősödését. Mivel a politikai apátia szemmel láthatóan terjed, a teljes kiüttalanság és reménytelenség érzése növekszik, az előbb-utóbb bekövetkező hatalmi átrendeződéssel mindenképp számolnunk kell. Még lényegesebb azonban, hogy *az állampolgárokat elszegényítő politika képtelen arra, hogy a jogegyenlőség tiszteletben tartására ösztönözzön, s hogy ne legyen újra érdem a politikai hovatarozás.* Minden bizonnyal ezzel is összefügg, hogy a jelenlegi hatalmi struktúrát az önteltség és a csalhatatlanság képében megjelenő merevség jellemzi, mely éppúgy megnyilvánul a liberalizmusellenességben, mint a populista ideológiák rejtett kultiválásában. S ez a merevség sokkal több kárt okoz, mint hasznot. Éppenséggel azért is, mert valódi támogató bázisa hiányzik. Míg a munkanélküliek aránya folyton növekszik, a szegénység fenyegetése jóval meghaladja a kritikus küszöböt, és amíg a népesség nagy része bizonytalan helyzetben van, addig mindig számítani kell arra, hogy a hatalmi rigiditás csak a bizalmatlanságot fokozza.

Holott csupán a bizalmon alapuló állampolgári magatartás teszi lehetővé a reális

ideálokon alapuló társadalom felépítésére irányuló közös munkát, amely nem képes mozgósítani az akaratot anélkül, hogy megtevesztené a lelkiismeretet. A jelenlegi demokratikus gyakorlat hiányosságai így abban az értelemben is tehetetlenek, hogy a szuverén állampolgári magatartások nem formálódhatnak ki. S ha mégoly paradox kijelentésnek tűnik is, azt kell mondanunk: *a demokrácia bajainak egyetlen orvossága a még több demokrácia*. A nemzeti szenvedélyek, az idegengyűlölet, az intolerancia növekedése, a liberalizmusellenesség olyan társadalmi kórt tükröz, amelynek természete nem fog radikálisan megváltozni. Ezzel is magyarázható, hogy a "rendszerváltozás" egyre kevésbé halad a *minimumkonszenzusokon* felépülő demokrácia felé. A fennálló hatalom – élén a legnagyobb kormányzó párttal – a legitim jogosítványok birtokában a tekintélyelvű államberendezkedés kiépítésére törekszik. Mintha akár egy pillanatra is zárójelbe lehetne tenni a klasszikus hatalommegosztás elveit és principiumait. Ha ez megtörténik, óhatatlanul fennáll a veszélye annak, hogy újabb etatista kollektívizmus jön létre, amely egy uralkodó kisebbség vagy többség elnyomó hatalmán keresztül akadályozza meg az egyéni szabadság megvalósíthatóságát. A kívánatos jövő csak az egyéni szabadság és a civil önszerveződés igenlésén alapulhat. Ám az egyéni szabadság mit sem ér érvényesíthetősége nélkül, hiszen pusztá jelszavával mindig és mindenkor vissza lehet élni.

S a baj ott kezdődik, mikor a vágyott és a létező rendszer egybecsúszik, valami ködös és eufórikus beteljesülésben, méghozzá annál

hevesebben, minél nagyobb a távolság a tények és a célok között. Akik az állami beavatkozás fontosságát hangsúlyozzák, többnyire abból a meggondolásból indulnak ki, hogy az állampolgárok gyámolításra szorulnak, s nem a kritikai, hanem az alkalmazkodó képességeiket kell fejleszteni. Az államelvűség kategorikus imperativusza nem az állampolgári szabadságot és autonómiát célozza meg, hanem sokkal inkább a konformitás kialakítását. S ennek túlhajtott változata abban a népi-nemzeti ideológiában rejlik, amely jelenvalóságának és hatalmának "visszfényét" akarja látni az állampolgári alkalmazkodás minden megnyilvánulásában. *Jóllehet hosszabb távon eleve hiábavaló igyekezet egyetlen ideológia zárt keretei közé szorítani az élet- és gondokodásmódok sokféleségét, vagy akár egyedül üdvözlőnek vélt principiumok alapján meghatározni a "népboldogítás" eszközrendszerét*. Mert ha ez történik, elkerülhetetlenül felszámolódnak azok a jogi, politikai struktúrák, melyekben a különböző társadalmi csoportok érdekei artikulálódhatnak, s alkupozícióba kényszeríthetik a politikai hatalmat. Hiszen a politikai hatalom természetéhez inherensen hozzátartozik a hegemóniára való törekvés. Más szóval: a központi akarat csak a civil társulások autonómiáján törhet meg; ha hiányoznak vagy nem működnek funkcionálisan az önszerveződő közösségek, csak az állam túlsúlya növekedhet. S – ezzel egyidejűleg – újra teret nyerhet a szinkronizációs paradigmatja.

Mert éppen *Hegedűs András* ír meggyőzően arról, hogy "sok minden arra kényszerítheti az országot, hogy benne maradjon

a szinkronitás igájában; megtagadja, minde-
 nestül elvesse az előző rendszert – azt az át-
 kos negyven évet –, és nosztalgiával szemlélve
 visszasírja a két világháború közötti idősza-
 kot, az úri Magyarország megdicsőülésének
 korszakát. Ma azonban ez a veszélyes fordulat
 mint vágy inkább csak a társadalom mélyében
 fortyog, a felszínen a társadalmi erők új
 törésvonal mentén szerveződnek. Egyre
 inkább formát ölt egy gyökerében új alterna-
 tívá: mind inkább kiformalódnak a demokra-
 tikus civil versus népi-nemzeti társadalmi be-
 rendezkedés kiépítésére törekvő célkitűzései”.
 (Hegedűs András: Vallomás sorsforduló-
 lókban “gazdag” századunkról. Kritika, 1992.
 4.sz. 32.o.) De a hatalmi struktúráktól való
 függőség erősödését is előre vetíthetjük. S különösen
 veszélyes lehet az információk foko-
 zódó összpontosulása, ami információs mo-
 nopóliumokhoz, szélsőségesen erős informá-
 ció- és hatalmi centrumok létrejöttéhez ve-
 zethet, melyek óhatatlanul konzerválhatják a
 meglévő hierarchiákat. Az információk fel-
 dolgozásának kényszere – különösen a társa-
 dalmi hierarchia középső és alsó részén lévők
 számára – elviselhetetlen terhet jelent. Rész-
 ben ennek a feszültségnek is következménye
 a társadalmi problémák iránti passzivitás, a
 kapcsolatok elszegényedése, az elszigeteltség
 jelensége. Ehhez társul az állampolgároknál
 az állandósulni képes félelem a munkahely
 elvesztésétől, a szakmai dekonjunkturától, az
 egyoldalúan foglalkozásorientált képzési
 rendszertől.

Ilyen körülmények között képtelen megerősödni a polgári tudat, mely *egyszerre alapozódik a teljesítményre, az értékgazdag in-*

dividualizmus minél teljesebbé tételére, s egyben arra is, hogy a racionális vagy éppen kikényszerített önkorlátozást is értéknek tartsa. A civilizatórikus javakon keresztül korántsem válik magától értetődővé a polgári létforma iránti igény. S mivel rövid távon nem várhatjuk, hogy a hatékonyan megtermelt nemzeti jövedelem jelentősen bővül, a nem piaci jellegű elosztási elv aligha mérsékelheti a gazdasági racionalitás és a társadalmi igazságosság ellentmondását. Sokkal inkább az várható, hogy a tőkés piacgazdaság kiépítése növeli a társadalom kettéhasadtságot; egyik oldalon a pauperizációt, a másik oldalon pedig a látványos gazdagodást. Mint ahogyan az sem elképzelhetetlen, hogy a központosító nemzetállam egy etnocentrikus nemzeti sorsközösség mítoszának jegyében újra uralni akarja a civil társadalmat és a kultúrát. A gazdaság piacelvű átalakítása ugyan mindenképp kívánatos, de ha ezzel egyidejűleg nem mérséklődik a társadalom széles rétegeinek elnyomorodása, a *tekintélyuralmi* törekvések terjedése megállíthatatlan. Valójában bármely demokratikus állam csak a közhatalom és a civil társadalom végleges szétválasztásának liberális elvére épülhet, jóllehet szükség van a megfelelő állami intézményekre is annak érdekében, hogy egyetlen társadalmi csoport se sajátíthassa ki a kulcsfontosságú döntések meghozatalának jogát.

Éppígy nélkülözhetetlenek a valódi demokrácia intézményei a civil szféra autonómiájának garantálásához is. Ha viszont a civil társadalom fejletlen (s az elkövetkezendőkben sem várhatjuk, hogy jelentősen megerősödik), mindenképp fennáll a veszélye, hogy

az államhatalom túlsúlyos szerepe nem tűnik el. Az eddig felemásan zajló "gazdasági" polgárosodást sem tekinthetjük általános gyógyírnak, mert ezen túl *a polgári életformát a kultúra, a szocializációs értékek sajátos rendszere alkotja, illetve ennek a létformának szerves része a saját sors, a saját dolgok, a környezet mint saját élettér fölötti szuverén diszpozícióra való képesség és törekvés*. Ugyanakkor a demokratikus politikai rendszer csak akkor működhet megfelelően, ha olyan értékek társulnak hozzá, mint a tolerancia, a másság tisztelete, a nyilvánosság korlátolatlansága. Ha ezek hiányoznak, legfeljebb szölamokban merül ki. És ha a szölamok vagy a politikai jelszavak szaporodnak, annak tüneteként is felfoghatjuk, hogy napjaink uralmi szakszerúsége és a gazdasági életben vagy a magánéletben megnyilvánuló viselkedés között növekszik a szakadék. Mintha újra olyan szokásjogok terjednének, melyek a szabadsághiányos társadalom erkölcsi magasabbrendűségének ideológiai jelszavával akarnák fékezni a polgárosodást.

Miközben azt is látnunk kell, hogy az állampolgárookra szakadt szabadság eddig csak vívódást, a senkinek sem jó, semmit előbbre nem vivő konfrontációk sorát hozta meg; a szaporodó kételyeket és a mind nagyobb energiát felemésztő küzdelmet a szkepszis elhatalmasodása ellen. Akármilyen nehéz vagy keserű is bevallani, az állampolgárok többsége nem szembesült a siker élményével. S az állampolgári kiábrándultság mögött minden bizonnyal a kormányzati hatalom *teljesítményhiánya* is meghúzódik, melyből a politika iránt érzett bizalmatlanság fakad. Nem

teljesen véletlenül, hiszen a remélt és ígért felemelkedés egyre csak késik, és ebből a késlekedésből fakadó elszegényedést azok viselik szorongással, akik leginkább csodát vártak, s akik reményeikben leghamarább megcsalattak. S arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy a szociális piacgazdaság címén a gazdaság felbomlásának, a szociális gondoskodás marginalizálódásának vagyunk tanúi. A civilizált országokban réges-rég felismerték a gazdaság és a szociálpolitika közötti szoros kapcsolatot, miközben nálunk éppen séggel ellenkező előjelű folyamatok zajlanak. Akár azt is mondhatnánk: a gazdaság teljes szétzilálása visszafordíthatatlan következményeket hordoz magában. És ha tehetételtől beszélünk, azt is figyelembe kell vennünk, hogy a jelenlegi liberális-monetarista politika semmi másra nem jó, mint legfeljebb az adósságválság menedzselésére. A különféle pénzügyi manőverek még az esélyét sem érzékeltetik az új gazdasági stratégia körvonalozódásának.

Ugyanakkor egy romló egészségi állapotú társadalomban, amelynek tagjai – létbizonytalanságuk, kilátástalan helyzetük miatt – napról napra pszichés megterhelés alatt élnek, nehezen lehet elindulni a fejlődés útján. *Már csak ezért sincs elhárítva a visszacsúszás esélye egy olyan szocialistaellenes tekintélyuralomba, amely rendelkezik az államszocializmus eszközeinek nagyrészevel*. S ha nem csökken az állam túlhatalma, vagy – amint csirájában máris érzékelhetjük – a kapitalista fordulat nem a társadalom többségének arányos gyarapodását, hanem egy szűk tőkés és egy ugyancsak szűk politikai elit

mérhetetlen gazdagodását hozza magával, csak a konzervatív államkapitalista modell erősödik meg. Kivált azért is, mert hazánkban még a demokratikus intézményrendszer is csak félig épült ki. Míg állami szinten létrejöttek a demokratikus alapintézmények, s az állampolgár szabadságát garantáló jogintézmények is kiépültek, addig a két szint közötti közvetítő szféra szinte teljes egészében kialakulatlan. Az állam és az állampolgár közötti közvetítő intézményrendszer legfontosabb elemei hiányoznak, illetve nem funkciójuknak megfelelően működnek. Ha viszont például a szakszervezetek sem válnak a politikai élet legitim és konfliktusképes szereplőivé és – akárcsak a nyugati társadalmakban – az igazságosságot garantáló ellenhatalmakká, akkor a "rendszerváltozás" folyamata nem kerülheti el a zsákutcát.

S míg a gazdaságban nem érvényesül a piacelvű racionalitás, míg a politikai szabadságintézmények nem működnek megfelelően, míg a másság megtűrése csupán a hatalom kegyének számít, míg az átalakulás gazdasági-kulturális kismimmizettjeinek száma növekszik, a polgári társadalom természetes állapota legfeljebb vágyalom marad. Még hozzá olyan vágyalom, melyet a fennálló hatalom mindig megpróbál kisajátítani. Holott – aho-

gyan *Polányi Mihály* írja – "rémület és remény vak kitörése a politika: a társadalmi materializmus tehát, mely szerint az emberek a közügyekben érdekeik felismerését követik, és az e teória által igazolt demokrácia, maguk merő illúziók. A politikai küzdelmek pedig, melyek a rémület és remény vak összecsapásai, nem a fejlődést biztosítják – mint azt a demokráciának hízelgő iskolák tanítják –, hanem oktalan szenvedélyek céltalan pusztításai. Az ész és képzelet embereinek politizálniok, vagyis a végzetes zűrzavaraihoz saját illúziókkal hozzájárulniok nem lehet. Érdekeinket meg kell mentenünk, de ez annyit tesz, hogy a kultúrát kell megmentenünk: hogy le kell rontanunk a politikai tekintélyt s meg kell döntenünk a beléje vetett hitet. Hogy mi marad azután az embereknek? azzal ne törődjünk. Az illúziók nem hálnak meg, haláluk, mint a királyoké, megkoronázza utódjukat, mert él tovább a remény és félelem, az illúziók fakasztója. Vegyük fel a szkeptikusok ősi hagyományait, s midőn körünk embereit téveszmék közt elveszni látjuk, világosítsuk fel elméjüket. Bizzuk a népre, hogy kevésbé veszélyes téveszméket találjon majd magának a maiak helyébe". (*Polányi Mihály: Új szkepticizmus. Polanyiana, 1991. 1.sz. 25.o.*)